

Дмитро Стаценко
(Полтава)

ЛИСТІВКИ ЯК ЗАСІБ ВИЯВУ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ПРАВИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ ТА АНАРХІСТІВ У ПОЛТАВІ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-х рр.)

У статті на основі архівних документів досліджується проблема використання в Полтаві у період першої половини 1920-х рр. листівок (відозв, прокламацій) як засобу політичної активності правих соціалістів-революціонерів та анархістів. Будучи опозиційно налаштованими до більшовицького режиму, вони зазнавали переслідувань, і як наслідок – змушені діяти в підпільних умовах. Праві есери та анархісти намагалися доносити свою політичну позицію до мешканців Полтави здебільшого шляхом таємного поширення друкованих та рукописних листівок, в яких містилася надзвичайно гостра критика, спрямована на адресу радянської влади, більшовицької комуністичної партії, існуючого устрою, різних структур правлячого режиму, здійснюваної в країні політики. Зокрема, автор зосереджує увагу на висвітленні змістового наповнення листівок (відозв, прокламацій).

Ключові слова: листівка, правий соціаліст-революціонер (правий есер), анархіст, більшовик, Полтава, радянська влада, політична активність.

The article, based on archival documents, examines the problem of the use of leaflets (recalls) in Poltava in the first half of the 1920s as a means of political activity of right-wing socialist revolutionaries and anarchists. Being in opposition to the Bolshevik regime, they were persecuted, and as a result – forced to operate under the clandestine conditions. The right-wing SRs and anarchists tried to convey their political position to the residents of Poltava, mostly through the secret distribution of printed and handwritten leaflets, which contained extremely sharp criticism directed at the Soviet government, the Bolshevik Communist Party, the existing system, various structures of the ruling regime, the policies implemented in the country. In particular, the author focuses attention on showing the contents of postcards (recalls).

Keywords: postcard, right-wing socialist-revolutionary (right-wing SR), anarchist, Bolshevik, Poltava, Soviet power, political activity.

На початку 1920-х рр. у місті Полтава в умовах більшовицького режиму праві соціалісти-революціонери та анархісти змушені були діяти в підпільних умовах, дотримуючись конспірації. Одним із засобів висловлення ними власної політичної позиції були рукописні та друковані листівки (відозви, прокламації).

27 березня 1922 р. у профспілках міста з'явилися рукописні відозви з приводу суду над Центральним комітетом Партії соціалістів-революціонерів (ЦК ПСР – авт.) за підписом Групи соціалістів-революціонерів [1, арк. 84, 96; 2, арк. 35, 65, 80]. Їхню появу співробітники радянських спецслужб пов'язували з опублікованим у пресі викриттям роботи есерів [2, арк. 35].

У ніч на 1 травня 1922 р. в місті було розклеєно рукописні листівки (відозви) за підписом Групи соціалістів-революціонерів. Вони були адресовані полтавським робітникам із нагоди святкування дня трудящих та закликали до повалення радянської влади [1, арк. 96; 2, арк. 65, 66, 80; 11, арк. 22 (19), 48]. У тексті зазначалося, що першотравневе свято проходить в Україні та Росії «... за небачених і небувалих умов рабської праці з одного боку і наглої експлуатації з іншого. Давно стали ясними дурманні гасла більшовиків, а зараз вони просто смішні коли пишним цвітом розквітла НЕП (нова економічна політика – **авт.**) і «червоне купецтво» під руку з державним капіталом дружньо висмоктують останні соки зголоднілого й змученого трудівника.

Ніколи й ніде в усьому світі не було такого огидного знуцання й експлуатації робітника, як зараз у нас при «робітничій», «пролетарській» владі... Чека, міліція і червона жандармерія на грошики «червоних купців» пильно слідкують, щоб робітник навіть помираючи і слова не міг сказати проти своїх господарів – зразу потягнуть у підвал». Разом із цим відзначалося: «Знаємо, що в правліннях усіх профспілок сидять призначені центром комуністи і верховодять там так, як потрібно якому-небудь Леніну або Троцькому, а не робітнику. Знаємо, що робітник не знайде там правди і захисту ... не зустрине людини, якій довіряв би». Висловлювалося переконання, що зустріч свята 1 Травня відбувається в «... обстановці чорної реакції, при царюванні насильників ... трудового народу». Відтак робітники Полтави мали зустріти це свято «... з прокляттям експлуататорам – комуністам ... і з думкою про ... боротьбу за свої знехтувані права».

У тексті листівки (відозви) містився заклик до боротьби з пригноблювачами: «Товариші! До боротьби за право вільно трудитися, вільно жити – До боротьби проти гнобителів і капіталістів – за соціалізм!». Наголошувалося, що свято 1 Травня «... буде тільки тоді дійсним святом свободи і праці, коли ми самі знищимо трон комуністичної партії і створимо свою народну соціалістичну трудову владу через вільно обрані ради».

Насамкінець у листівці (відозві) лунали зухвалі гасла: «Геть червоних і чорних господарів-експлуататорів!», «Геть імператора Леніна із всією його контрреволюційною шайкою!», «Згуртованими рядами захистимо Революцію і Свободу!» [11, арк. 22 (19), 48]. Отже, праві соціалісти-революціонери прямо звертали увагу на більшовицьку сваволу, безроздільне панування державно-партійного апарату, безправ'я робітників і закликали робітниче середовище до боротьби з панівним режимом.

У червні 1923 р. праві есери знову нагадали про себе. Зокрема, в Полтаві на подвір'ї губерньського соцзабезу було виявлено листівку з

приводу суду над ЦК ПСР за підписом типографії ЦБ (Центрального бюро – авт.) ПСР [3, арк. 100].

Листівки входили й до агітаційно-пропагандистського «арсеналу» анархістів. У лютому 1922 р. чекісти звітували, що одна з існуючих у Полтаві анархістських груп «... випускала писані листівки чисто специфічної шкільної властивості ...», а анархіст Г. Хоментовський розклеював «... відозви проти адміністрації комуністів під заголовком: «Комуністичний інститут проституцій» [2, арк. 14-14 зв., 81; 9, арк. 7].

На початку серпня 1922 р. чекісти повідомляли, що анархістське угруповання О. Усова, яке складалася з робітників і селян, випускаючи листівки, йшло проти диктатури пролетаріату і влади [2, арк. 81].

У травні 1922 р. у доповіді органів Державного політичного управління (ДПУ – авт.) стосовно політичного становища Полтавської і Черкаської залізничної ділянок повідомлялося про виявлення 1 травня листівки за підписом Полтавської групи анархістів [1, арк. 66; 4, арк. 54].

Схвальну реакцію в анархістів викликав дебош, що стався в Полтаві 5 жовтня 1922 р. о 22-й годині на вулиці Олександрівській під час комсомольської демонстрації, влаштованої президією губернського з'їзду Комуністичної спілки молоді України (КСМУ – авт.). Зокрема, під час ходи з лав демонстрантів було кинуте каміння у вікна двох кафе, ресторанів, а також лунали вигуки проти НЕПу. Співробітники радянських спецслужб припускали вплив на цей ексцес анархістів, хоча встановити, хто саме бив стекла тоді не вдалося [1, арк. 79, 80; 2, арк. 83; 7, арк. 151; 8, арк. 16, 73].

Чекісти повідомляли, що з приводу вчинення розгрому магазинів і ресторанів, створених «непівщиною», анархісти випустили листівку до комсомольців під заголовком «Геть НЕП і його захисників». Вона була віддрукована на шапірографі, підписана від імені Полтавської групи анархістів й датована 6 жовтня 1922 р. Відповідні листівки (відозви) були виявлені та перехоплені 7 жовтня секретною частиною органів ДПУ в депо залізничної станції «Полтава-Південна». З'ясувати її авторів і розповсюджувачів чекістам тоді не вдалося. Відтак, одним із найголовніших аспектів роботи відповідних органів у жовтні 1922 р. було розкриття у вказаному вище депо «... анархістської партії ...», яка випускала листівки [1, арк. 66, 79, 80; 2, арк. 83-83 зв., 84].

За версією анархістів, викладеною у вказаній листівці, дебош вчинили комсомольці, які ходили увечері вулицями міста. Вийшовши на вулицю Олександрівську, вони з вигуками «Геть НЕП, хай живе СТЕП» стали бити вікна кафе, ресторанів. На зворотньому шляху їх заарештував загін міліції [1, арк. 79]. У тексті відозви зазначалося: «Своїм вчинком комсомольці ясно показали ненависть до оточуючої непівської обстановки, що вони ще не

настільки зіпсовані щоб сидіти мовчки, склавши руки, коли приватна власність повертається назад, визнається капітал і взагалі всі завоювання революції віддаються назад ворогам». Відтак Полтавська група анархістів вітала комсомольців за «... бунтарську витівку ...», і зверталася до них із такими словами: «Юний комунар, тепер у владі стоять зрадники революції, вони морять по в'язницях істинних комунарів і революціонерів, які сміливо протестували проти ненависного ладу, не щадили своїх життів для завоювання необхідного для пролетаріату, а тепер протестують проти створеного вам ненависного НЕПУ, за що і примушені страждати і помирати від голоду у в'язницях». Насамкінець містився заклик до комсомольців відкрити в'язниці, звільнити усіх політичних та кримінальних ув'язнених, які змушені сидіти за вкрадений у «... ненависних ... непманів» шматок хліба [1, арк. 79]. У свою чергу оперативники ДПУ звітували, що у вказаній листівці містився заклик «... не вірити старим партійцям, як людям, які впали в оману і ведуть у кабалу, а висунуті тези доводилися «фактами непівщини» [2, арк. 83 зв., 84].

Анархісти не оминули увагою святкування п'ятої річниці Жовтня. З цього приводу вони випустили відповідну листівку (прокламацію) 7 листопада. Зокрема, секретар Полтавського губернського комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У – авт.) на влаштованому в будівлі театру урочистому засіданні виголосив доповідь, в якій згадав про анархістів. Після цього присутні затаврували їхні дії. У свою чергу анархісти кинули з балкону в партер прокламацію, всі екземпляри якої були доставлені більшовикам. У ній анархісти не визнавали зазначеного свята в якості народного та закликали до здійснення «... нового Жовтня». Однак після випуску листівок, злякавшись арешту, анархісти Полтавської групи пішли у глибоке підпілля й зовсім затихли. Частина з них узагалі виїхала з міста [1, арк. 121, 129; 5, арк. 17; 8, арк. 27].

У лютому 1923 р. відвідувачі анархістських гуртків у Полтаві (переважно молодь) поспіхом створили групу «Авангард» [3, арк. 20; 6, арк. 69]. Цього ж місяця було випущено рукописну листівку (прокламацію) № 1, адресовану молоді, за підписом Групи анархістів «Авангард». Її кількість не перевищувала 5 екземплярів. Розповсюдили листівку головню серед учбових закладів міста. Зокрема, 5 лютого листівки підкидували до зовнішніх дверей і в приміщенні інституту народної освіти, міського комітету, КСМУ, наклеювали на дверях кооперативного технікуму. Утім розповсюдження вони не отримали, адже були своєчасно знайдені та підібрані. З огляду на такі випадки, у губернському комітеті КСМУ припускали, що анархісти спрямовували свою головню увагу саме на учбові заклади [3, арк. 20, 22; 5, арк. 28; 10, арк. 52].

Текст вказаної листівки відзначався надзвичайною гостротою. На адресу правлячої комуністичної партії лунали закиди в тому, що після революції вона «... сіла на місце царського уряду, відгородила себе охранкою, поліцією, обклала народ податками і живе приспівуючи», здійснює виховання учасників КСМУ «... у вузьких непо-марксистичних рамках, ... осипає їх привілеями ... прагне зробити їх «дворянами» і захисниками ... «необхідного непу». На думку авторів листівки, лави комсомолу формувалися переважно за рахунок кар'єристів і колишніх безробітних, а тому підкреслювалося: «Ганебно йти в КСМ заради привілеїв, ганебно підтримувати владу, яка нічого не дала пролетаріату крім рабства. Пора зрозуміти це і приступити до зруйнування влади ...». Молодь, як передовиків революційного руху, закликали організовуватися у групи, створювати «... потужні організації на противагу хиткому К.С.М.». Висловлювалося сподівання зруйнувати «... у себе ненависну владу», проголосити «... істинну свободу, істинну рівність – не комуністичний гніт, не комуністичний привілей». Насамкінець у листівці лунали зухвалі гасла: «Геть владу і привілеїв», «Геть КСМУ., як апарат, що заганяє рев.[олюційний] ентузіазм в глухий кут ...», «Хай живе вільне угруповання молоді в підпіллі!!!!», «Хай живе соціальна революція!!!!», «Хай живе анархія!!!!» [3, арк. 22]. Отже, анархісти закликали зруйнувати владу, повалити комуністичний режим, бойкотувати КСМУ, долучатися до анархістського руху.

У лютому 1923 р. в клуб секретареві губернського комітету КСМУ було підкинуто анонімну записку, написану тим самим почерком, що й листівку № 1 [3, арк. 20; 10, арк. 52]. У ній містився текст погрозливого характеру: «Слухайте. Група анархістів «Авангард» пропонує припинити всяку НЕП-івську агітацію серед молоді інакше доведеться ізолювати особисто Вас, а потім і Ваших Комітетників. Це погроза не порожня. Бережися. Можете повідомити охоранці. Нічого не допоможе – «Авангард» [10, арк. 52].

16 і 17 квітня 1923 р. анархісти знову нагадали про себе, випустивши і розповсюдивши у Полтаві дві листівки: «Про податки» і «Безробіття» (до тижня допомоги безробітним). Вони були написані від руки друкованими літерами, розтиражовані на шапірографі, підписані від імені Полтавської групи анархістів підпілля, й обидві містили гасло «З пригнобленими проти пригноблювачів завжди». У них анархісти висловили своє ставлення до заходів влади [3, арк. 61; 5, арк. 47 зв., 49]. Утім листівки були виявлені й зірвані 16 квітня о 7-й годині ранку на будинку № 4 по вулиці Садовій. Такі ж листівки виявили в ніч на 16 квітня на будівлі пошти, в ніч на 17 квітня на воротах «Начштабу» 19-го полку. 17 квітня були розповсюджені листівки «Безробіття». Вони, зокрема, були розкидані о 6-й годині

ранку біля біржі праці. Утім до їхнього змісту оперативники поставилися скептично, зауваживши на непереконливості наведених у них доказів [3, арк. 61; 5, арк. 47 зв., 49]. Співробітники ДПУ зауважували, що анархісти, незважаючи на випуск листівки, скільки-небудь значного впливу на населення не справили [3, арк. 61].

Отже, будучи опозиційно налаштованими до більшовицького режиму, праві соціалісти-революціонери та анархісти діяли в Полтаві упродовж першої половини 1920-х рр. в підпільних умовах. Одним із засобів вияву їхньої політичної активності, донесення до населення політичних поглядів та ідей було таємне поширення друкованих та рукописних листівок (відозв, прокламацій). Змістове наповнення таких документів характеризувалося надзвичайною гостротою та різкістю висловлювань. У їхніх текстах містилася критика більшовицької комуністичної партії, чинного державного устрою, діяльності різних структур правлячого режиму, більшовицької політики в республіці загалом. Зокрема, найчастіше піддавалася критиці нова економічна політика та її згубні з погляду анархістів та правих есерів наслідки для населення.

Джерела та література

1. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО), ф.П-9032, оп. 1, спр. 49.
2. ДАПО, ф.П-9032, оп. 1, спр. 50.
3. ДАПО, ф.П-9032, оп. 1, спр. 80.
4. ДАПО, ф.П-9032, оп. 1, спр. 82.
5. ДАПО, ф.П-9032, оп. 1, спр. 81.
6. ДАПО, ф.П-9032, оп. 1, спр. 143.
7. ДАПО, ф. П-9032, оп.1, спр. 41.
8. ДАПО, ф. П-9032, оп.1, спр. 43.
9. ДАПО, ф. П-9032, оп.1, спр. 28.
10. ДАПО, ф.П-1, оп. 1, спр. 13.
11. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Полтава, ф. 7, оп. 1, спр. 18609-С.

УДК 94(477-22):2-45-18/19”(045)

Інна Корольова
(Черкаси)

МАТЕРИНСТВО ПОЧАТКУ ХХ СТ.: БАЖАННЯ ЧИ НЕОБХІДНІСТЬ?

Зроблено спробу всебічного аналізу постаті матері в українському селі початку ХХ ст. У статті розглянуто життя та виховання у батьківському домі жінки, її заміжжя, ведення господарства та вагітність. Аналіз українських реалій початку ХХ ст. розглядається як важливий для історичної науки аспекти,